

ALAN DUBEN • Kent, Aile, Tarih

ALAN DUBEN 1943 yılında New York'ta doğdu. Tarih ve sosyal bilimler konusundaki lisans öğrenimini 1964'te State University of New York, Binghamton'da tamamladı. Chicago Üniversitesi'nde sosyal antropoloji dalında yüksek lisans (1968) ve doktora derecesi (1973) aldı. Önce New York Üniversitesi'nde (1972-1976), daha sonra da Bogaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde (1976-1990) ve Hunter College, City University of New York'ta (1991-1999) öğretim üyesi ve araştırmacı olarak görev yaptı. 1999'dan beri İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir.

İletişim Yayınları 852 • Araştırma-İnceleme Dizisi 131

ISBN-13: 978-975-05-0078-7

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-3. BASKI 2002-2012, İstanbul

4. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Tansel Güney

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Hasan Semih Bey ve ailesi

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Pelin Can

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALAN DUBEN

Kent, Aile, Tarih

ÇEVİREN *Leyla Şimşek*

Türkiye'deki aileme

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
<i>Kent ve Aile</i>	21
İSTANBUL'DA SINIF VE CEMAAT.....	23
ENFORMEL BİR EKONOMİNİN RASYONALİTESİ.....	39
TÜRKİYE KENTLERİNDE AİLE VE AKRABALIĞIN ÖNEMİ.....	67
İKİNCİ BÖLÜM	
<i>Aile ve Tarih</i>	103
TARİHSEL PERSPEKTİFTEN TÜRK AİLE VE HANELERİ.....	105
GEÇMİŞTE TÜRK AİLESİ: MITOS VE “GERÇEKLER”.....	143
OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DA HANE KURMA.....	157
OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DAKİ MÜSLÜMAN HANE VE AİLELERİ ANLAMAK.....	187
<i>Dizin</i>	217

ÖNSÖZ

Bu kitabın çıkması için gösterdikleri ilgi ve çabalardan dolayı özellikle birkaç kişiye teşekkür borçluyum. Önce, 1970'li ve 1980'li yıllarda yazdığım makalelerden bazılarının Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmasını ilk öneren İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü başkanı Arus Yumul'a teşekkür etmem gerekir. Bana göre bu makaleler geçmişe aitti ve bunların konuyla ilgilenen okurlara ulaşmış olduğunu düşünüyordum. Arus Yumul, Türkiye'de konuyla ilgilenen çok sayıda akademisyenin ve başka kişilerin bu makalelere ulaşamayabileceklerini ve makalelerin halen geçerliliklerini koruduklarını anımsattı. Bu uyarıyla, derleme bir kitap için en ilginç olabileceğini düşündüğüm makaleleri belirlemeye çalıştım. *İstanbul Haneleri*'ni de yayımlayan İletişim Yayınevi, bu projeye başından beri ilgi gösterdi ve makalelerin çevirileri üzerinde çalışırken kitabın editörü Tansel Güney'le sık sık görüştük. Bu kitabın hazırlanmasında harcadığı onca zaman ve çabanın yanı sıra, çevirileri kontrol ederken gösterdiği özen için Tansel Güney'e özel olarak teşekkür borçluyum. Kelimelere ve anlamlarına, özellikle de sosyolojik ve

antropolojik terminolojiyi İngilizce'den Türkçe'ye çevirirken karşılaşılan sorunlara olan ilgisi, bu süreci çok daha keyifli bir hale getirdi. Ayrıca, Türkçe ifade etmenin güç olduğu bazı durumlarda gösterdiği beceri ve mükemmel çalışması için kitabı çeviren Leyla Şimşek'e de teşekkür etmek isterim. Her zaman olduğu gibi, son olarak, otuz yıl boyunca, bu kitabın ortaya çıkmasıyla sonuçlanan emeği, zarafetle, belki tercih ettiğinden de fazlasıyla benimle paylaşan eşim İpek'e, gösterdiği sürekli destek, teşvik ve sabırdan dolayı teşekkür ederim.

ALAN DUBEN
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Temmuz 2002

GİRİŞ

Bu kitapta yer alan makalelerin biri dışında hepsi, 1976 ile 1991 yılları arasında çeşitli dergilerde ve derlemelerde İngilizce olarak yayımlanmıştır. Bu makaleler, araştırmalarımla iki evresini ortaya koymaktadır: Türkiye’de kentleşme ve aile tarihi. Buna göre kitap iki bölümden oluşmaktadır. Bu makaleleri, pek çok nedenle, Türkçe yayınları okuyanlar için yeniden yayımlamaya karar verdim. Türkiye’de sahanın uzmanları dışındaki kesimin kolay bulamayacağı kaynaklarda yer alan bu yazılara, çok az insan ulaşabilmektedir. Yayımlandıkları dönemden beri çok zaman geçmesine rağmen, ele aldığım konular halen geçerliliğini korumaktadır. Son otuz yılda Türkiye’de pek çok açıdan değişim yaşandı. Buradaki yazılar, başta kentleşme konusu olmak üzere, söz konusu değişimlerin bir kısmını değerlendirmeye yarayacak bir zemin sağlamaktadır. Ancak, değişimden daha dikkate değer bir diğer nokta, bu ülkenin toplumsal ve kültürel kurumlarında hâlâ varlığını koruyan birtakım sürekliliklerdir. Bunca yıl geçtikten sonra, yazdıklarımı yeniden okuduğumda beni etkileyen de bu oldu.

Cemaat bağları ile toplumsal sınıf farkındalığı arasındaki gerilim hakkında olan ilk makale için araştırma, o sırada görece yeni bir kentsel cemaat sayılan Çağlayan'da 1970 ve 1971 yıllarında yürütülmüştür. Bildiğim kadarıyla, bu meselelerin Türkiye'de antropolojik bir bakışla ilk inceleniyordu bu. Çağlayan'daki araştırmama, Durkheim'cı bir çerçevede, mahallede çatışma kaynakları yerine yapısal uyum kaynaklarına odaklanarak başlamıştım. Ne var ki, toplumsal sınıfın karmaşıklıkları üzerine kafa yorup –Marx ve Weber'in eserlerinin etkisiyle– araştırma notlarımı ve bir bütün olarak Türkiye'deki deneyimlerimi ve gözlemlerimi yeniden gözden geçirdikçe, çatışma meseleleri doğal olarak öne çıktı ve Durkheim'cı dengeyi bozdu. Yaklaşımumdaki bu değişiklik sayesinde ve düzen ile çatışmanın, eski ile yeninin eşzamanlılığını açıklama ikilemini düşenerek, “İstanbul'da Sınıf ve Cemaat” adlı ilk makaleyi kaleme aldım.

Kent merkezinin çok yakınında yer alan Çağlayan, bugün, çok sayıda perakende ve toptan satış yeri ve atölyeyle, modern kentsel ticaret ağına büyük ölçüde entegre olmuştur. Ancak, bu durumun işaretleri, otuz yıldan uzun bir zaman önce de fark edilebilirdi. Çağlayan'ın, yukarıda kalan 'Laz' kesiminde, ülke piyasasına yönelik malların üretildiği çok sayıda atölye bulunuyordu; Kâğıthane'ye doğru inen, aşağıda kalan 'Kürt' kesimi ise, hem Kâğıthane vadisindeki sanayi bölgesinde, hem de kentin diğer bölgelerinde bulunan büyük imalathanelerin işgücününün bir kısmını karşılıyordu. 1970-1971 yıllarında arasında yapılan Çağlayan araştırması, bugün, bölgedeki ekonominin toplumsal yapısını incelememiz için bize bir temel sağlamaktadır. Otuz küsur yıl öncesine nazaran çok daha kentli bir görünüm sunmasına rağmen, şahsî gözlemlerime dayanarak, bölgedeki işyeri yapılanmasında 'hemşehricilik' bağlarının halen önemli bir rol oynadığını düşünüyorum. Bu durum ancak, konuya ilişkin yeni etnogra-

fik arařtırmalar sayesinde kesinlik kazanabilir. Bu kitabın birinci makalesinin orijinal metni Őimdiki zaman kullanılarak kaleme alınmıřtır. Arařtırmanın aslına iliřkin hemen hemen hićbir Őeyi deęiřtirmedim halde, Tűrkće ćeviri ićin Őimdiki zamanlı anlatımı gećmiř zamana dűnűřtűrdűm. Otuz yıl gećtikten sonra gećmiř zamana dűnűřtűrűlen bu makale, bir tűr tarihsel etnografiye dűnűřtű.

“Enformel Bir Ekonominin Rasyonalitesi” bařlıklı ikinci makale, esasen, “enformel konut sektűrű” űzerine 1986 yılında hazırlanmıř bir rapordur ve ćukurova bűlgesinde, Dűnya Bankası’nın destekledięi, kentsel-bűlgesel bir kalkınma projesi ićin yazılmıřtır. Bu durum, kitaptaki dięer makalelere kıyasla ćok betimleyici olmasını kısmen de olsa aćıklamaktadır. Polanyi’nin ve űzellikle Godelier’nin bir tűr toplumsal mantık olarak sosyolojik bakıř aćısını yansıtan rasyonallite nosyonlarıyla baęlantı kurmam ve betimlemelerimi kuramsal bir ćerćeveye oturtmam, ancak bu raporu akademik bir makale olarak yeniden yazmaya karar verdięimde műmkűn oldu. Gelgelelim, Őimdi bir de gećmiř zamana aktarılınca, bu makalenin gerćek deęerinin, ev sahibi olma sűrecine ve bu sűrecin yařam dűngűsűyle sıkı sıkıya baęlantılı olan ařamalarına iliřkin detaylı mikrososyolojik betimlemelerde yattıęını dűřűnűyorum. Yařam dűngűsűne yapılan vurgu, bir űlćűde yazıyı, Tűrkiye tarihinde aileler ve haneler űzerine arařtırma ve okumalar yapmakta olduęum bir dűnemde yazmıř olmamdan kaynaklanmaktadır. Gecekondu bűlgelerindeki binalar derme ćatma yapılar olma nitelięini kaybettikće, bir evin inřa sűrecine iliřkin űnemli konular, evsahibinin kontrolűnden ćıkararak profesyonel műteahhitlerin denetimine gećmektedir. Maliyet arttıkća, konut inřası giderek daha ticarű bir boyut kazanmaktadır. Őűphe yok ki, maliyet arttıkća, kiracılıęa kıyasla ev sahibi olma olanaęı da azalmaktadır. Gecekondu sahibinin ‘altın devri’ artık so-

na ermiştir. Ancak, arazi alma ve ev inşa etme sürecine ilişkin olarak on beş yıldan uzun bir süre önce yaptığım betimlemeler, çoğu durumda halen geçerliliğini korumaktadır. Çağlayan'daki imalathane ve atölyelerde olduğu gibi, şahsi nitelikli yerel toplumsal bağlar, mümkün olan yerlerde halen ekonomik sermayeye dönüştürülmektedir, bundan dolayı rasyonalite nosyonunu bir tür toplumsal mantık olarak tanımlayabiliriz. Ancak, Kâğıthane'deki büyük imalathanelerde olduğu gibi, ölçek ve maliyetler konusunda çoğu zaman geleneksel bağlar zorlanır. Birinci makale gibi, bu makaleden de bir tür tarihsel etnografi –son gelişmelerden önceki enformel konut piyasasına dair bir inceleme– olarak yararlanılabilir.

“Türkiye Kentlerinde Aile ve Akrabalığın Önemi” başlıklı üçüncü makale, çalışmalarımın önemli bir geçiş aşamasını oluşturmaktadır. Bu makale, 1970'li yıllardaki kentleşmenin mikrososyolojik yönlerine ilişkin çalışmalarım ile 1980'li yıllarda yaptığım, Türk ve Osmanlı aile tarihine ilişkin araştırma ve yazılarımdan oluşan, 1991 yılında İngilizce, 1996 yılında Türkçe olarak *Istanbul Haneleri* adıyla yayımlanan inceleme arasında köprü kurmaktadır. Kentleşme ile aile ve hanedeki değişim arasındaki ilişki üzerine olan bu makalede ele alınan konular, beni hem Türkiye'ye, hem de karşılaştırma amacıyla, 19. yüzyıldaki sanayi devriminden ve kentleşmeden çok önce Avrupa'nın bazı bölgelerinde çekirdek ailenin olduğunu kanıtlayan çalışmalara ilişkin tarihî malzemelere geri götürdü. Yaygın bir görüş olarak pek çok sosyolog ve tarihçi, sanayi devrimi ve kentleşmeyi, ailedeki sözde değişime ivme kazandıran bir faktör olarak değerlendirmiştir. Bu makalede, daha yakın dönemlerde –1950'li yıllardan bu yana– Türkiye'de kentleşmenin (ve ilgili olduğu yerlerde sanayileşmenin) aile ve hane üzerindeki etkisini ele almaktayım. Bu konuda da yaygın görüş, aile ve hanedeki değişimi-

min kentleşmenin sonucu olduğu yönündeydi. Bu bölümde, durumun çoğu zaman böyle olmadığını, aslında Türkiye’de büyük kentlere göç eden çoğu insanın, göç etmeden önce memleketlerinde de nispeten küçük çekirdek aile hanelerinde yaşadıklarını ileri sürüyorum. Bu makalede ayrıca, kentteki toplumsal ilişkilerde karşılıklılığın kültürel temellerini inceledim. Bu incelemeyi, o sıralar Türk toplumuna ilişkin çalışmalarda rastlanmayan, ancak, antropolojide önemle vurgulanan karşılıklılığa ilişkin teorik meseleleri ele alarak yürüttüm.

“Tarihsel Perspektiften Türk Aile ve Haneleri” adlı dördüncü makale, 1980’li yılların ortalarında, 20. yüzyıl başındaki İstanbul ailesini daha iyi anlama gayesiyle, başta kırsal kesimler olmak üzere, geçmişte Türkiye’deki aileler konusunda yazılanları değerlendirmek için bir ön çalışma olarak kaleme alınmıştır. Aslında, geçmişte Türk aile ve haneleri konusunda çok az araştırma yapıldığını ve bu araştırmalara özellikle nicel açıdan bakıldığında, büyük boşluklar olduğunu tespit ettim. Aile tarihi üzerine daha nitel türde dikkate değer bazı çalışmalar olduğu halde, bugüne dek, nicel türde hemen hemen hiçbir araştırma yapılmamıştır. 1940’lı yıllar ile 1950’li yılların başlarındaki ‘dönüşüm öncesi’ dönemde yapılan etnografi çalışmalarından hareketle geçmişe yönelik çıkarımlarda bulunarak, 19. yüzyıldaki aile ve haneler hakkında bazı değerlendirmelerde bulunabildim, ancak, daha öncesindeki aile hayatına dair herhangi bir şey söyleyebilmek mümkün değildi. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla dek imparatorluğun yükselme devrindeki sıradan bir Osmanlı ailesine ilişkin hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bir yüzyıldan diğerine atlanan yazıların çoğu, kronolojik bir sıra izlememekte, daha çok elitlere özgü belirgin eğilim veya gelişmeleri, sıradan halka özgü olanlardan ayırt etmeye imkân vermemektedir. Daha da önemlisi, aile ile ekonomi ara-

sındaki ilişki açık bir şekilde ortaya konmamıştır. Osmanlı ekonomisinin ağırlıklı olarak kırsal olup büyük ölçüde hane içi üretime dayandığını dikkate alacak olursak, ampirik aile ve hane araştırmalarının olmaması, başka şeylerin yanı sıra, geçmişte ve zaman içinde bu toplumdaki ekonomik üretim ile mal ve hizmetlerin aile içindeki dağılımını anlamak için gereken temel bilgiden yoksun olmamız demektir. Söz konusu durumu açıklığa kavuşturacak verilerin bulunup bulunmadığı belli değildir. Kiliselerin tuttuğu ve Avrupalı aile tarihçilerinin geçmişlerini araştırmalarını mümkün kılan sistematik doğum (vaftiz), evlilik ve ölüm kayıtları, imparatorluğun Müslüman nüfusu için bulunmamaktadır, elimize ulaşan çok sayıda vergi kaydında ise kişiler değil, haneler temel alınmıştır. Kullanılabilecek başka türde kayıtlar olabilir mi? Şurası kesin ki, Türkiye’de aile tarihi, gelişmesi gereken bir sahadır.

“Geçmişte Türk Ailesi: Mitos ve Gerçekler” adlı beşinci makale, bu kitabın orijinal olarak Türkçe yazılmış tek metnidir. İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin desteklediği, 1991 yılında İstanbul’da düzenlenen “Değişen Dünyada Birey, Aile, Toplum” konulu bir konferansta bildiri olarak sunulmuştur. Bir süre önce, başta Cambridge Group for the Historical Study of Family and Population üyelerinin çalışmaları olmak üzere Avrupalı ailelerin tarihini araştırırken, 1960’lı yıllardaki nicel aile tarihi girişimlerine dek, Avrupalıların, büyük ölçüde yazılı kaynaklara ve kişisel değerlendirmelere dayanarak, geçmişte hanelerin çok kalabalık olduğu şeklinde yanlış bir fikre sahip olduklarını fark ettim. 1970’li ve 1980’li yıllarda yürütülen çalışmalarla durumun tam tersi olduğu ortaya çıktı. Türkiye’de, hanelerin geçmişte ve kırsal kesimlerde gerçekten çok kalabalık olduğu düşüncesinin, uzmanlar ve başkaları arasında çok yaygın olduğunu biliyordum. Bu kitapta-

ki dördüncü makalede kırsal aileler ve kentleşme meselesini ele aldım. Bu makalede meseleyi tarihsel perspektifte değerlendirdim ve hem geçmişteki kırsal aile ve haneler (5. makale) konusundaki literatürü gözden geçirerek, hem de 1980'li yıllarda Cem Behar'la birlikte yürüttüğümüz *İstanbul Haneleri* çalışmasından elde ettiğim malzemeye dayanarak, elitlerin haneleri dışında, geçmişte Türk hanelerinin, hem kırsal hem de kentsel kesimlerde hayli küçük (ama Batı Avrupa'daki hanelere kıyasla genelde daha kalabalık) olduğu çıkarımına ulaştım. Mitos ve gerçekler ifadesiyle anlatmak istediğim budur. Bu yazıda, ayrıca, başta karı ve koca, ebeveyn ve çocuklar arasındaki değişen ilişkiler olmak üzere İstanbul aile ve hanesinin ayırt edici diğer özelliklerini de ele alıyorum -bütün bunların arka planında, İstanbul'da orta ve üst sınıfların günlük yaşamının belli yönlerinde söz konusu olan, özellikle Batılı yaşam biçimlerine doğru bir yönelim yatmaktadır.

“Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İstanbul'da Hane Kurma” adlı altıncı makalede, İstanbul'u evlilik ve hane oluşumu sistemi açısından Anadolu'nun yakın geçmişiyle karşılaştırıyorum. Anadolu'daki sistemin ayrıntıları için okurun kitabın dördüncü makalesine dönmesi gerekiyor. Hane oluşum sistemi şeklinde bir nosyon, İngiliz demograf John Hajnal'ın, 1960'lı yıllarda geçmişte Avrupa'daki evlilik örüntüsü üzerine yaptığı, bu konudaki öncü çalışmaya dayanmaktadır. Hajnal'ın çalışmasının, Cambridge Group mensuplarının çalışmalarında ve dolayısıyla nicel aile tarihi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bir toplumda, evlilik ve hane oluşumuna ilişkin kural ve uygulamaları anlamak önemlidir, çünkü bu bilgi, başka bilgilerin yanı sıra, mirasın paylaşımındaki uygulamalar, hanenin ekonomik üretimi, doğurganlık, otorite, kuşaklar arası ilişkiler, toplumsal cinsiyet ilişkileri ile aile ve hanedeki ilişkilerin sevgiyeli iliş-

kin boyutu hakkında önemli bakış açıları kazandırır. Bu ayrıca, toplumlar arasında karşılaştırmalar yapmaya da imkân verir. Geçmişte, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde Müslüman hanesinin oluşum sistemi İstanbul'dakinden çok farklıydı. Anadolu'daki sistem, erken evlilik örüntüsü ve birkaç kuşağın beraber ikameti bakımından Avrupalı olmayan sistemlerle büyük benzerlikler taşımaktadır, ancak, İstanbul'daki örüntü, geç evlenme, yeni haneler kurma ve nispeten erken sayılabilecek bir yaşta hane reisi olma bakımından Avrupa'dakine benzemektedir. Hajnal, çalışmasında, (Batı) Avrupa toplumunun ayırt edici bir özelliği olduğunu düşündüğü bir Avrupa evlilik örüntüsünden bahseder. Anadolu'nun tersine, 19. yüzyılın sonlarında, İstanbul, pek çok yönüyle Avrupa örüntüsüyle benzerlik gösteriyordu ve büyük ölçüde görünmez bir süreç olsa da, İstanbul toplumunun, Batılı bir yaşam biçimine entegre olmasının pek çok yolundan biri de buydu.

“Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Müslüman Hane ve Aileleri Anlamak” başlıklı yedinci makale, Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'daki hane ve aileler çalışmasına ilişkin çok sayıda metodolojik ve epistemolojik konuyu ele almaktadır. Burada, farklı kaynakları kullandığımızda elde ettiğimiz farklı türdeki aile ve hane “gerçekleri” ele alınmaktadır: Haneye ilişkin nicel verilerin elde edildiği nüfus kayıtları, geriye dönük mülakatlar ve roman, dergi, gazete gibi yazılı kaynaklar. Burada önemli olan hane ile aile kavramları arasındaki farktır; çoğunlukla iki terim de “aile” anlamında kullanılır. İkamet grubu olan hanelere ilişkin bilgi nüfus kayıtlarından elde edilebilir, ancak, bu tür veriler, ikamet gruplarını, biraz durağan bir varlık olarak somutlaştırma ve hem dönemin ikamet niteliğinin akışkanlığını, hem de, bugün olduğu gibi o dönemde de Türk toplumunda çok önemli olan hane sınırlarını aşan aile bağlarının

önemini gözden kaçırmaktadır. Farklı metodolojilere başvurmak, hem bir tek kaynağın sağlayacağından daha zengin bir tablo çizmemize, hem de geçmiş hakkında elde ettiğimiz verilerin anlamı konusunda bir değerlendirme yapmamıza olanak sağlar.

Kent, Aile, Tarih, yaklaşık 30 yıllık bir dönem içinde yaptığım bazı çalışmalarını bir başlık altında toplamaktadır. Akademik kariyerim, Chicago Üniversitesi'nde, Türkiye'de kentleşme üzerine yaptığım doktora teziyle başladı. Kitabın birinci makalesi, bu tez için, 1970 ve 1971 yıllarında İstanbul'da yürütülen bir araştırmadan elde edilen verilerden ortaya çıkmıştır. 1970'li yılların başlarında New York Üniversitesi'nde ders verirken yazdığım bu makale, toplumsal sınıf teorilerine olan ilgisindeki artışı yansıtmaktadır. 1970'li yılların sonlarında, Boğaziçi Üniversitesi'nde ders verirken, sınıf değil, aile ve kent temel ilgi alanım olmaya başladı. Üçüncü makale, o dönemlerde her yerde olduğu gibi, Türkiye'de de güncel olan aile ve kentleşme arasındaki ilişki hakkında problemleri birtakım çıkarımlar olarak değerlendirdiğim şeyleri ele alma gayesiyle yazılmıştır. 1980'li yıllarda aile tarihiyle ilgilenmeye başladım; o sıralar, Cem Behar'la birlikte bütün gayretimizle 1991'de *Istanbul Households* adıyla çıkacak araştırma üzerinde çalışıyorduk. Bu projeyi yürütürken, Dünya Bankası için, Çukurova bölgesindeki gecekonducuların, evlerini yapmak için mali kaynak bulma yollarına ilişkin bir çalışma yapmam istendi. 1985 yılının sonlarında üç ay bu bölgede kaldım. Daha önce belirttiğim gibi, bu uygulamalı araştırmaya, başta yaşam döngüsü nosyonu olmak üzere aile tarihi çalışmalarına açıklık kazandıran bazı teorik konuları dahil edebildim. Çukurova'da elde ettiğim verileri, bu kitabın ikinci makalesini yazarken kullandım.

Diğer makaleler, 1980'li yıllar ile 1990'lı yılların başlarını

da Osmanlı ve Türk aile tarihine olan ilgimi ortaya koymaktadır. Antropolog olduğum halde aile tarihi konusundaki bu çalışmamı, antropoloji, toplumsal tarih ve tarihsel demografinin bir karışımını içerdiği için, sadece antropolojik bir çalışma olarak sınıflandırmak pek de doğru olmaz. Antropolojiden, mikrososyolojik yapılar ve kültüre ilişkin bir anlayış, toplumsal tarihten, dönemsel bir perspektifle daha büyük toplumsal ve ekonomik konular üzerine bir yaklaşım edinerek ve bütün bunları demografinin istatistiksel analizleriyle ortaya çıkan, evlilik, doğum ve ölüme ilişkin uzun süreli bir ritimde temellendirerek söz konusu üç disiplinin arayüzünde kendimi çok daha rahat hissediyorum. Umarım sonuçta ortaya çıkan bütün, parçalarının toplamından daha fazla eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kent ve Aile

İSTANBUL'DA SINIF VE CEMAAT¹

I

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Anadolu köylülerinin kitleler halinde büyük şehirlere göçü, hem Türklerin geleneksel toplumsal örgütlenmesini önemli ölçüde değişime uğratmış, hem de farklı, yeni toplumsal kurumların ortaya çıkmasını sağlamış, aynı zamanda, köklü toplumsal biçimlerin ifadesi için de yeni bir zemin oluşturmuştur. Yeni kentlilerin oluşturduğu cemaatlerin toplumsal yapısını incelemek, başlı başına önemli bir konudur, ayrıca toplumsal örgütlenmenin eski ve yeni biçimleri arasındaki etkileşimi kavramamız için başka pek az yerde edinilebilecek bir bakış açısı kazandıracaktır. Hatta, bu etkileşim, Türkiye ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerindeki toplumsal değişimin yönünü ve niteliğini anlamakta kilit bir rol oynayabilir. Bu yazıda, büyük ölçüde İslâm'a dayanan bir cemaat ile

1 Bu yazının temelini oluşturan çalışma, National Institute of Health'in desteğiyle yürütüldü. New York Üniversitesi'nden Profesör Nicholas Hopkins ve Owen Lynch'e, yazımın ilk hali üzerine yaptıkları çok faydalı yorumlarından dolayı teşekkür ederim. Yazımın son halinin sorumluluğu sadece yazara aittir.

bireylerin mensup oldukları toplumsal sınıfa göre oluşturdukları örgütlenmeler arasındaki karşılıklı ilişkiden bahsedeceğim.

Bu yazıda ortaya konan bulgu ve görüşlerin çoğu, 1970 ve 1971 yıllarında, o sıralar İstanbul'un periferisinde yer alan Çağlayan Mahallesi'nde yürütülen bir araştırmaya dayanmaktadır. Çağlayan, pek çok açıdan, benzer göçmen mahallelerinden farklılık gösteriyordu.² Kuşkusuz Çağlayan'ın, Türk toplumunun tamamı için tipik bir örnek oluşturduğu söylenemez, ancak 1960'ların sonları ile 1970'lerdeki Türk toplumuna özgü belli yapıların burada net bir şekilde görülebildiğini düşünüyorum. Çağlayan, bir yanda dinî açıdan muhafazakâr Karadenizli Sünnilerin, öte yanda Sivas ve Erzincan'ın dağlık bölgelerinden göçen Alevilerin bulunduğu heterojen bir nüfusa sahipti. Nüfusun en geniş kesimi (yüzde 40), Doğu ve İç-doğu Anadolu kökenliydi; bu bölgeler, ülkenin en yoksul, ulaşılması en zor, ayrıca Alevi ve Kürt nüfusun da çoğunluğu oluşturduğu yerlerdi.³ Karadeniz kökenliler, ikinci en büyük grubu (yüzde 26) oluşturuyordu. Karadenizliler, koyu Sünniler olarak bilinir.⁴ Nüfusun geri kalanını (yüzde 34), Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen küçük gruplar oluşturuyordu. Karadenizliler ve Doğu Anadolu'luların oluşturdu-

2 En önemli farklardan biri, Çağlayan'ın özellikle ekonomik açıdan başarılı olması ve aynı zamanda, İstanbul'un toplumsal metropol sistemine hızla entegre olmasıydı. Fiziksel olarak, benzer pek çok mahalleden daha kentli bir görünüm sunmaktaydı.

3 1960'lar ve daha öncesinde Doğu Anadolu'daki koşulların genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etik Temeller*, İstanbul (E Yayınları), 1969, özellikle Alevilerle ilgili bilgi için bkz. Nur Yalman, "Islamic Reform and the Mystic Tradition in Eastern Turkey", *Archives of European Sociology*, X, 1964 ve John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra (Luzac and Co.) 1945.

4 Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bir değerlendirmesi için bkz. Michael E. Meeker, "The Black Sea Turks: Some Aspects of their Ethnic and Cultural Background", *International Journal of Middle East Studies*, 2/4, 1971, s. 318-45.